

زیبایی شناسی نسخه چاپ سنگی «روضه المجاهدین / مختارنامه» کتابخانه تبریز

مریم متفکرآزاد^۱

چکیده

بررسی آثار ارزشمند هنر ایرانی همواره کمک شایانی در شناخت ویژگیهای هنر ایران در ادوار مختلف تاریخی داشته است. کتب چاپ سنگی به عنوان یکی از آثار هنری ارزشمند ایرانی که پس از نسخ خطی در ایران رواج یافتند ما را در شناخت مبانی فکری مردمان این سرزمین و ویژگیهای هنری ادوار تاریخی این سرزمین کمک خواهد نمود.

در این پژوهش به معرفی و بررسی زیبایی شناختی کتاب چاپ سنگی روضه المجاهدین موجود در کتابخانه مرکزی تبریز پرداخته ایم تا از این طریق به شناخت هر چه بهتر ویژگیهای موضوعی و ساختاری کتب چاپ سنگی دست یابیم.

می توان گفت در میان تعداد بیشمار کتب چاپ سنگی موجود در کتابخانه مرکزی تبریز با توجه به اهمیت موضوعی و کیفیت آثار کتاب روضه المجاهدین / مختارنامه به سال ۱۳۰۶ ق با موضوعات مذهبی انتخاب و مورد بررسی قرار گرفت. در این کتاب با رعایت اصول حاکم بر کتب چاپ سنگی چون عناصر رایج در طراحی تصاویر چاپ سنگی که شامل خط، هاشور و... می باشد، به بیان جزئیات بصری تصاویر پرداخته شده است. به نحوی که هر تصویر گویای به تنهایی موضوع مدنظر را بازگو می نماید. کثرت تصاویر و نحوه اجرای ظریف و ریز بینانه و دقیق آنها از یک سو و مهمتر از همه مطابقت متن با تصاویر این کتاب، آن را در شمار بهترین نمونه های باقی مانده از کتب چاپ سنگی قرار داده است. بنابراین این کتاب به لحاظ تصویری (زیبایی شناسی) و موضوعی اهمیت دارد.

اهداف

- شناخت ویژگیهای ساختاری و زیبایی شناختی کتب چاپ سنگی.
- شناخت و تطابق ویژگیهای ساختاری و زیبایی شناختی نسخ خطی دوران قاجار با ویژگیهای زیبایی شناسی چاپ سنگی مختارنامه

^۱ -مری، دانشکده فرش، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران mmotafakkerazad@yahoo.com

m.motafakker@tabriziau.ac.ir

سئوالات

۱- کدامیک از ویژگی‌های زیبایی‌شناسی و ساختاری کتب سنگی دوران قاجار بر نمونه مورد مطالعه مختارنامه قابل تطبیق می‌باشند؟

۲- نسخه مورد مطالعه چه ویژگی‌های مشترک کیفی و سبکی با دیگر نمونه‌های کتب سنگی دوران قاجار دارد؟

واژگان کلیدی: چاپ سنگی، روضه‌المجاهدین - مختارنامه، زیبایی‌شناسی، مذهبی، تبریز.

مقدمه

هنر ایران در دوران قاجاریه در قالب‌های مختلف نمود یافت. صنعت چاپ در دوران قاجاریه به دلیل ارتباط با اروپا و ورود صنایع جدید، وارد ایران شد. صنعت چاپ به دو نوع چاپ سربی و چاپ سنگی برای تولید روزنامه و کتب مورد استفاده قرار می‌گرفت که در این میان چاپ سنگی از جمله روش‌های تولید کتب هنری می‌باشد. این کتب با استفاده از تکنولوژی چاپ و در تعداد زیاد و با موضوعات متنوع تولید شدند. در این پژوهش به بررسی ساختار زیبایی‌شناسی و ویژگی‌های برتر مضمونی و بصری کتاب چاپ سنگی روضه‌المجاهدین/ مختار نامه پرداخته شده است. این کتاب که به شیوه چاپ سنگی بوده که دارای ۱۹ تصویر متناسب با حکایت‌های ذکر شده در آن می‌باشد. هدف از این پژوهش شناخت و تطابق ویژگی‌های ساختاری و زیبایی‌شناختی کتب چاپ سنگی دوران قاجار با ویژگی‌های زیبایی‌شناسی مختارنامه بوده است. این پژوهش به شیوه اسنادی و کتابخانه‌ای گردآوری شده و به شیوه توصیفی- تحلیلی تنظیم و تدوین یافته است.

پژوهشگران بسیاری موضوع چاپ سنگی و موضوعات پیرامونی آن را مورد مطالعه قرار داده‌اند. در این راستا نظری و مراثی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای تحت عنوان "سیر تحول مصورسازی کتب و نشریات به شیوه چاپ سنگی در نیمه قرن ۱۳م/ ۱۳هـ ق"^۲ اذعان داشته که شیوه‌ای از چاپ به عنوان چاپ سنگی وجود دارد و در این مقاله به سبک نقاشی دوره اول و دوم قاجاریه تا نیمه دوم ۷م/ ۱۳هـ ق که هر یک تاثیر بسیاری بر کیفیت تصاویر چاپ سنگی داشته‌اند اشاره شده است. همچنین مرادی شورچه و افشاری (۱۳۸۷) در تحقیقی تحت عنوان "تاثیر تصاویر چاپ سنگی بر نقاشی معاصر ایران"، به تاریخچه چاپ و تاثیر تصاویر چاپ سنگی بر نقاشی معاصر ایران پرداخته است. نتیجه حاصل از این پژوهش اینکه، تصاویر چاپ سنگی در خلق آثاری

که موضوعات مذهبی را بیان می کنند، با بیشترین استقبال روبرو بوده اند. مقاله حاضر به معرفی و بررسی زیبایی شناختی یکی از نسخ خطی ارزشمند موجود از دوران قاجار در کتابخانه ملی تبریز پرداخته، تا در این راستا مفاهیم ارزشمند رایج در کتب چاپ سنگی که بر جنبه های زیبایی شناختی آن نیز تاثیر داشته است روشن گردد.

چارچوب نظری

چاپ و تاریخچه صنعت چاپ در ایران

چاپ^۲ عبارتست از: "... فن و صنعت تکثیر صورت نقوش دو بعدی (حروف، ارقام، خطوط و تصاویر و غیره) به وسیله انداختن اثر این نقوش بر روی کاغذ، پارچه، یا مواد دیگر و بالاخص چاپ مواد خواندنی به روی کاغذ است که آن را طبع نیز گویند" (صافی، ۱۳۶۴: ۲۲۶) فن چاپ توسط چینی ها بین سالهای ۱۷۵۵-۱۳۱۲ م / ۷۱۲-۷۵۶ ه.ق ایجاد شد. اختراع حروف متحرک فلزی (Types marabl) را گوتنبرگ (Gotnberg) آلمانی در سال ۱۴۵۰ م / ۸۵۴ ه.ق انجام گرفت که صنعت چاپ را از شکل چوبی به صورت سربی درآورد. (هاشمیان، ۱۳۸۶: ۱۱-۱۳) چاپ سنگی نیز برای اولین بار در سال ۱۷۹۶ م / ۱۲۱۱ ه.ق توسط نمایشنامه نویسی به نام "آلوئیس رنه فلدر" (Rna Fldr-) اختراع شد. (غلامی، ۱۳۹۰: ص ۶۶).

^۲ - چاپ سنگی یک روش مختلط فیزیکی و شیمیایی است که براساس دفع متقابل آب و چربی اختراع گردیده است و از نوع چاپ مسطح است که در آن از سنگ برای چاپ استفاده می شود. و نیز آمده است که "عمل چاپ، یعنی مرکب زدن بر روی سنگ، مرطوب کردن سطح سنگ، قرار دادن کاغذ بر روی سنگ و فشردن آن، تقریباً همیشه با دست انجام می گیرد." (دانشور، ۱۳۷۰: ۶۳).

در مورد تاریخ صنعت چاپ در ایران باید گفت: صنعت چاپ از اروپا به ایران راه یافت و برای اولین بار در زمان فتحعلیشاه قاجار به کوشش عباس میرزا نایب‌السلطنه، چند تن از ایرانیان فن چاپ را در اروپا آموخته و به هنگام بازگشت دستگاه چاپ حروفی «چاپ سربی» و چاپ سنگی را وارد ایران کردند. (دانشور، ۱۳۷۰: ۶۵). با توجه به مشکلات چاپ سربی روش چاپی دیگری به نام چاپ سنگی که از اروپا وارد ایران شده بود و در مدتی کمتر از یک سده، وسیله آفرینش، ماندگاری و انتقال بخشی از هنر نقاشی عصر قاجاریه بوده، رواج یافت. «چاپ سنگی برای اولین بار توسط میرزا صالح تبریز در تبریز به راه افتاد. میرزا صالح که از طرف دولت ایران برای فراگیری هنرهای جدید به فرنگ رفته بود، در بازگشت یک دستگاه ماشین چاپ سنگی با خود به تبریز آورد که آن را در سال ۱۸۳۴م/۱۲۵۰ق. راه انداخت.» (هاشمیان، ۱۳۸۶: ۸). نخستین و اولین چاپخانه به روش چاپ سنگی در ایران، به سال ۱۸۴۳م/۱۲۴۵ق. دایر گردید و کتاب معجم فی آثار ملوک العجم تألیف شرف الدین قزوینی چاپ شد. نخستین چاپ سنگی در تبریز، چاپ قرآن به سال ۱۸۳۵م/۱۲۵۱ق. و کتاب "زاد المعاد" در سال ۱۸۳۵م/۱۲۵۱ق. بوده است (حسینی و دیگران، ۱۳۸۷: ۲۵۲). به عبارتی چاپ قرآن را باید نخستین فعالیت چاپ در تبریز دانست. اما اگر بخواهیم از نخستین کتاب چاپ سنگی مصور نام ببریم باید از «لیلی و مجنون مکتبی شیرازی» نام برد که به سال ۱۸۴۳م/۱۲۵۹ق. در چاپخانه تبریز چاپ شد و دارای چهار مجلس بوده است. علاوه بر کتب چاپ سنگی، انتشار روزنامه‌های چاپ سنگی نیز رواج داشت، در مجله پیام نو آمده است: «نخستین روزنامه‌ای که در ایران انتشار یافته ورقه‌ایست به چاپ سنگی به عنوان «اخبار و وقایع» در شهرالحرام ۱۸۳۷م/۱۲۵۳ق. در دارالخلافه طهران انطباع یافته است.» (نفیسی، ۱۳۲۵: ص ۲۹).

چاپ سنگی و مشخصات این کتب در دوران قاجار

سابقه چاپ در دوران قاجاریه را باید قبل از این دوران جستجو نمود. در دوران صفویه و زندیه هنرهای مختلفی در ارتباط با چاپ و به واسطه این صنعت تولید شدند؛ از جمله آنها می توان به عیدی سازی و چاپ بر روی پارچه اشاره نمود. عیدی سازی نوعی هنر عامیانه حکاکای انواع نقوش روی چوب و چاپ این نقوش بر کاغذ می باشد. این هنر عامیانه در زمان زندیه وجود داشته که با پیشرفت صنعت چاپ و رواج باسمه های فرنگی، تهیه گراورهای عیدی سازی به مرور منسوخ شد. (ریاضی، ۱۳۷۵: ۱۴۳).^۴ در زمینه پارچه بافی و ارتباط آن با چاپ باید گفت؛ دوره صفویه پربارترین دوران نساجی و پارچه بافی ایرانی محسوب می شود به نحوی که در این دوران پارچه ها در انواع مختلف مخملی و ابریشمی و کتان و... با مهارت تولید می شوند.^۵ پارچه های قلمکار را می توان نوعی چاپ دانست که از این جهت قلمکار نامیده می

^۴ - چوبها و قالبهای مورد استفاده در عیدی سازی از چوب درخت گلابی بوده که با طرحهای از تصاویر مذهبی، تاریخی، رزمی و بزمی و... بر روی قالب حکاکای می شده است. در زمینه علت نامگذاری به عیدی سازی در کتاب فرهنگ مصور اصطلاحات هنر ایران آمده است: "وجه تسمه عیدی سازی از آنجاست که تصویرهایی را که به این ترتیب با دست چاپ می شده، اغلب در مکتب خانه ها، ملاهای مکتب به عنوان عیدی به شاگردان مکتبی می دادند و در دست هر شاگرد، تعداد این نقوش نمودار تعداد سالهای تحصیل او در مکتب خانه بوده است." (ریاضی، ۱۳۷۵: ۱۴۴).

^۵ - "با انقلاب صنعتی اروپا که بافتن پارچه با ماشینهای عظیم معمول شد و انواع و اقسام مشابه با بهترین پارچه های ایرانی با قیمتهای ارزاتر بافته شد و به بازارهای ایران سرازیر شد... مردم به پارچه های ارزان قیمت خصوصا پارچه های قلمکار که از قبل هم تولید می شد پرداختند." (تجویدی، شاکری راد، ۱۳۹۳: ۱۹۶).

شود که در گذشته های دور با قلم بر روی پارچه نقاشی می شده است. اما به دلیل وقت گیر بودن کار با قلم و کم تولید بودن به تدریج از رواج افتاد و نقش زدن با قالبهای چوبی رواج یافت و این عمل سریعتر و تولید بیشتر را در پی داشت؛ در نتیجه نقوش یکدستر تولید می شوند. ^۶ در دوران قاجاریه افزایش روابط سیاسی - اقتصادی با غرب و روند رو به رشد مبادلات اقتصادی، سیاسی و هنری با اروپا که در اثر این روابط صنعت چاپ وارد کشور شد از یک طرف، علاقه مندی مردم به علوم و فنون و به ویژه چاپ و کتابخوانی از طرف دیگر، موجب گسترش چاپ کتب سنگی با دامنه موضوعات وسیع و مورد علاقه مردم شد. اهمیت کتب چاپ سنگی به دلیل استفاده عموم مردم، در تولید انبوه بوده و همواره موضوعات و دغدغه های روزمره و مورد علاقه مردم روزگار قاجار در آن ها به چشم می خورد و حتی ایجاد کارگاهها و چاپخانه های مستقل و آزاد خود دلیلی بر ارائه مطالب و موضوعات متنوع و مردم پسند بوده است. تزئینات و ویژگی های زیبایی شناختی کتب چاپ سنگی نیز با توجه به محوریت مردم و سلیق آنها صورت می پذیرفت.

ساختار ظاهری کتب چاپ سنگی در ارتباط با متن و مضمون آنها بوده است. در برخی کتابها تصویر در صفحه جداگانه ای قرار دارد ... و در شمار دیگری از کتابهای چاپ سنگی تصاویر در میان متن جای گرفته اند و در شماری دیگر، تصویر به فراخور متن در آغاز یا پایان داستان قرار گرفته است. (حسینی راد، خان سالار، ۱۳۸۴: ۸۵). استفاده از تصاویر و خوشنویسی در این روش به دلیل عدم استفاده از عمل حکاکی در فرآیند چاپ به سهولت انجام می پذیرفته است. تصاویر ملهم از شیوه نقاشی قاجاریه بوده و آنچه در تصاویر کتب چاپ سنگی اهمیت بسزایی داشته، بیان مفهوم و متن و رساندن آن به بهترین صورت بوده که با توجه به امکانات این روش و توانایی هنرمندان آن ویژگی های این آثار جلوه نموده است. (شریف زاده، ۱۳۸۶: ۸۴).

از جمله ویژگی های زیبایی شناسی تصاویر کتب چاپ سنگی را می توان ساده شدن عناصر تصویری در این روش و همچنین فراگیر بودن عنصر خط و عدم استفاده از رنگ پردازی در تصاویر و ایجاد صراحت و سادگی در بیان موضوع و محتوا بیان کرد. (خان سالار، ۱۳۸۴: ۱۸۳). استفاده از خطوط سیاه و ناصاف در ایجاد تصاویر کتب چاپ سنگی برگرفته از روش و ساختار این فن می باشد. (تناولی، ۱۳۶۸: ۱۳ و ۱۲). در آغاز پیدایش صنعت چاپ در ایران تولید کتاب همان روال تولید نسخ خطی بوده. ^۷

صفحه اول عنوان: در این صفحه نام کتاب، نام نویسنده، مترجم، ناشر، تاریخ، محل انتشار و نام اشخاص که کتاب را وقف یا طبع نموده اند، آمده است.

ترنج - سر ترنج - لچک: در روش چاپ سنگی تذهیب، تشعیر، شمسه، ترنج، سر ترنج و گره و... شبیه نسخه های خطی فقط بدون رنگ انجام می شد.

^۶ - "کهنترین قالبهای شناخته شده قلمکار ایرانی، سه قالب تراشیده از سنگ است ولی همان اندازه و شکل قالبهای چوبی امروزی را دارند. این قالبها همراه آثار سفالی قرون چهارم و پنجم هجری در حفاریهای نیشابور پیدا شده..." (تجویدی، شاکری راد، ۱۳۹۳: ۱۹۷).

^۷ - کتب چاپ سنگی نیز مانند نسخ خطی در ابعاد و اندازه های مختلف تولید می شدند. قطع و اندازه رایج در این کتب را می توان به قرار زیر نام برد: بازوبندی / بغلی / جانمازی / حمایلی / رقعی (نیم ربعی) / وزیری کوچک / وزیری بزرگ / سلطانی / رحلی کوچک / رحلی بزرگ / بیاض: طول و عرض کتاب برخلاف معمول است. / خشتی: طول و عرض کتاب مساوی و چهار گوش است.

سرفصل یا سرلوح "سرسخن": تزئینات گنبد یا گلدسته ماندی هستند که معمولاً بعد از صفحه عنوان در کتب چاپ سنگی قرار داشته و اکثراً به صورت تذهیب و نقوش تشعیر بوده.

کتیبه‌ها: شکل‌هایی هستند که معمولاً به صورت مستطیلی بوده و برگرفته از نقش دور سوره‌های قرآن بوده و در جاهای مختلف از جمله در زیر تزئینات سرفصل قرار دارند. غالباً جمله "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" را در بردارند.

جدول بندی: در این کتب "جدول کشی شامل دو یا چند خط است که به تناوب و تناسب نازک و ضخیم هستند و همین تفاوت ضخامت خط‌ها نوعی آرایش و زیبایی را به صفحه داده است..." (هاشمی دهکردی، ۱۳۶۳: ۱۲۲).

حاشیه: در حاشیه کتب چاپ سنگی، نظریات محققان و خوانندگان و یا توضیح در مورد متن، معنی برخی از کلمات و یا دنباله متن نوشته می‌شود، به طوری که مطالب حاشیه دنباله مطالب متن می‌باشد.

خاتمه (صفحه آخر): در شکل این صفحه معمولاً از کادر مثلثی شکلی استفاده می‌شود که راس آن در پائین صفحه است و در واقع اتمام جملات و کلمات می‌باشد.

خوشنویسی: تاکید ایرانیان بر زیبایی شناسی خط به عنوان شکل ویژه‌ای از بیان هنری بوده است و روش چاپ سنگی همواره در زنده نگه داشتن سنت خوشنویسی نقش بسزایی ایفا کرده. به نحوی که خوشنویسی جزء ویژگی‌های ممتاز این کتب بوده و روش چاپ و چاپ سنگی عامل بزرگی در جهت سرعت بخشیدن به استفاده از هنر خوشنویسی بوده است. (کریمی، ۱۳۸۰: ۷۰).

عناصر زیبایی شناختی کتب چاپ سنگی

از جمله ویژگی‌های زیبایی شناسی تصاویر کتب چاپ سنگی را می‌توان در استفاده از عناصری چون ترکیب بندی خطی، سایه روشن، رنگ پردازی، تذهیب و... دید که با ساده شدن عناصر تصویری در این روش و همچنین فراگیر بودن عنصر خط و عدم استفاده از رنگ پردازی در تصاویر و ایجاد صراحت و سادگی در بیان موضوع و محتوا می‌توان بیان کرد. در تصاویر کتب چاپ سنگی با استفاده از عنصر خط، قلم گیری نیز دیده می‌شود. با توجه به حذف اجباری رنگ، بر قدرت طراحی و بیان تصویری آن افزوده شده است. بعلاوه در این تصاویر پرسپکتیو و بعدنمایی به درستی رعایت نشده و عدم طبیعت پردازی به چشم می‌خورد و همچنین پرسپکتیو در این آثار مانند نقاشی‌های عصر قاجاریه از اهمیت کمتری برخوردار بوده است. (خان کشی پور، ۱۳۸۸: ۵). همچنین با تکرار خطوط در این روش حالت سه بعدی و سایه روشن در تصاویر القا شده. (مرائی، نظری، ۱۳۸۵: ۱۱۵). و منبع نوری در رو به رو قرار گرفته است. در برخی از تصاویر کتب چاپ سنگی تیرگی‌ها را با هاشورزنی نشان داده اند و سایه روشن‌ها و سایه پردازی در این آثار با استفاده از هاشورهای مشخص ایجاد می‌شوند. از دیگر ویژگی‌های این تصاویر عدم استفاده از رنگ پردازی - محدودیتهای فنی چاپ سنگی - از جمله تفاوت‌های بارز این روش نسبت به نسخه‌های خطی می‌باشد. چارچوب و ترکیب قرارگیری تصاویر کتب چاپ سنگی نیز همانند سایر عناصری چون تذهیب، تشعیر، شمشه، اسلیمی و ختایی و ترنج و... متاثر و شبیه نسخه‌های خطی بوده است.

موضوعات مورد استفاده کتب چاپ سنگی

آنچه که در تصاویر کتب چاپ سنگی اهمیت بسزایی داشته، بیان مفهوم و متن و رساندن آن به بهترین صورت بوده است. اغلب تصویرسازی‌های کتب چاپ سنگی برای داستان‌های عامیانه و مردم پسند و همگانی صورت می‌پذیرفته است و به همین

دلیل کتب ادبی و مذهبی در دوران قاجاریه به دلیل علاقه عامه مردم و پیوند با مذهب و زندگی آنها، بیشتر مدنظر کتب چاپ سنگی بوده و تنوع بیشتری در موضوعات این کتب دیده می شود.

موضوعات مورد استفاده در کتب چاپ سنگی می توان به چند گروه تقسیم بندی کرد:

- کتب ادبی و باستانی و افسانه‌ای
  - کتب مذهبی و شیعی
  - کتب تاریخی و عامیانه
  - استفاده از موضوعات ادبیات کلاسیک ایرانی در کتابهای چاپ سنگی رواج داشت. "پرطرفدارترین نویسنده کلاسیک فارسی زبان، سعدی بود که مجموعه آثار او کلیات و ... حداقل پانزده بار به صورت چاپ سنگی مصور انتشار یافت. پس از کلیات سعدی، شاهنامه فردوسی شاید مهم ترین کتاب در حوزه چاپ سنگی مصور است که حدود ۱۰ چاپ مصور مختلف از آن به عمل آمده. بعد از این دو پرطرفدارترین کتاب مصور خمسه نظامی است که ۹ چاپ مصور ایرانی ... از آن وجود دارد." (صمدی، ۱۳۸۳: ۹۸-۹۷).
- از طرفی نیز نسخه‌های دیگری چون کلیله و دمنه، دیوان حافظ، فرهاد و شیرین وحشی بافقی و لیلی و مجنون مکتبی و ... به چاپ سنگی مزین شده‌اند.

درباره موضوعات افسانه‌ای و عامیانه و روایات در کتب چاپ سنگی با صحنه‌هایی از جنگ میان خوبی و بدی «خیر و شر» و برتری عدالت و نبرد برای عدالت و رویارویی لشکریان در دو سوی میدان جنگ مواجه هستیم. از جمله کتب چاپ سنگی تخیلی می توان به چاپ سنگی «عجایب المخلوقات» و هزار و یکشب و اسکندرنامه اشاره کرد. "به دلیل اهمیت کتب دینی و التزام به انتشار و ترویج آنها بیشترین کتب چاپ سنگی پیرامون موضوعات دینی به خصوص قرآن و کتب اخلاقی، اسلامی، فقه ... شکل می گرفتند. از اولین کتابهای مذهبی چاپ سنگی می توان از کتاب «قمری گلزار حسین» مسمی به «کنزالمصائب» نام برد که در رثای واقعه عاشورا به زبان ترکی بوده است." (افشاری، ۱۳۸۶: ۴۲). و داستانهای قرآنی و صحنه‌هایی از زندگی پیامبران و ائمه و روحانیون و داستان جنگهای حضرت علی (ع) از دیگر موضوعات کتب مذهبی چاپ سنگی هستند که از جمله ویژگیهای این کتب استفاده از فرشته بالدار است که تاجی بر سر دارد و پوشیده بودن چهره ائمه و ... است. سرباز بروجردی و مختارنامه و خاوران نامه و ... از جمله کتابهای چاپ سنگی مصور در این دوره است. کتابهای مصور تاریخی به روش چاپ سنگی از تاریخ ایران زمین و پادشاهان آن حکایت می کنند و صحنه‌هایی از پادشاهان را در حال تکیه زدن بر تخت و همراهان و خدم و حشم آنان و زنان حرمسرا را در مجلس نشان می دهند.

بخش تحلیلها

بررسی کتاب چاپ سنگی روضه المجاهدین / مختارنامه

کتابخانه مرکزی تبریز^۸ گنجینه ای از کتب چاپ سنگی است که از میان کتب موجود در این کتابخانه به دلیل پرداختن به جوانب مختلف حادثه عاشورا و بیان این موضوع از جهات مختلف و نوع ساختار این کتب با توجه به اهمیت موضوعی، ویژگیهای زیبایی شناختی تصاویر و کیفیت آثار، کتاب روضه المجاهدین/ مختارنامه با موضوعات مذهبی (امویان) -- تاریخ جنبشهای اسلامی - مختار بن ابی عبید ۶۷ - ۵۱ ق، - واقعه کربلا، ۶۸۱ م/ ۵۶۱ ق. داستان داستان) انتخاب و مورد بررسی قرار گرفته است. این نسخه ۱۹ تصویر خطی به شیوه چاپ سنگی را در بردارد که از بین این تصاویر با توجه به کیفیت تصاویر و توضیحات پیرامونی ۱۰ نمونه انتخاب و مورد بررسی قرار گرفته است.

روضه المجاهدین / مختار نامه: ۱۳۰۶/م ۱۸۸۹. ق

عنوان: روضه المجاهدین / مختارنامه

پدیدآور: واعظ هروی، عطاءالله بن حسام قرن ۱۰ ق.

نوع ماده: چاپ سنگی

نام کاتب: زین العابدین، قرن ۱۴ ق.

مشخصات نشر: [بی جا] به اهتمام حاج ملا علی اکبر خوانساری، ۱۳۰۶/م ۱۸۸۹. ق.

مشخصات ظاهری [227]: ص: دارای علایم راده

اندازه کتاب: ۲۰،۵*۳۲،۵

یادداشت: زینی، محمدعلی، اهداگر

مندرجات: کتاب مشتمل بر مقدمه، ۲۰ باب و یک خاتمه است.

موضوع: امویان -- تاریخ جنبشهای اسلامی - مختار بن ابی عبید ۶۷ - ۱ ق، - واقعه کربلا، ۶۸۱ ق. داستان داستان

آغاز: بسمله، حمدله، اما بعد از تمهید اساس سپاس قادر مختار و پس از تشهید ثنای سید...

انجام: .... و از شیعیان به جز پطروس کسی دیگر از آن معرکه جان بدر نبرد. جهان ای برادر نماند به کس، دل اندر جهان آفرین بند و بس انشاءالله تعالی مقدمات ... عبدالله مذکور خواهد شد.

خط: نسخ

نوع کاغذ: فرنگی

نوع جلد: جلد مقوایی با روکش کاغذی و عطف پارچه ای

۷ - "کتابخانه مرکزی تبریز در سال ۱۳۳۵ ه.ش تأسیس شد و با کتب و نسخ نفیس خطی اهدایی برادران نخجوانی (حاج محمد و حاج حسین) و سایر شخصیت‌های بزرگ و فرهیخته شروع به کار کرد. یکی از بخشهای مهم کتابخانه مرکزی تبریز، بخش خطی تحت عنوان "گنجینه مخطوطات و نفایس" است. در این بخش هزاران جلد کتاب و نسخ خطی، چاپ سنگی، چاپ سربی قدیمی و اسناد خطی و کتیبه‌ها و تابلوهای نفیس خوشنویسی، از هنرمندان دوره‌های صفویه و قاجاریه نگهداری می‌شود. تعداد نسخه‌های خطی موجود در این کتابخانه ۳۲۷۳ نسخه است که ۴۰ نسخه از آنها دارای آثار بارزش نگارگری و ۶۰۰ عدد از آنها نیز مزین به تذهیب اند. این منابع ارزشمند به لحاظ قدمت، محتوی، نوع جلد، جنس کاغذ و هنر بزرگی که در آنها به کار رفته منحصر به فرد می‌باشند و از ارزش معنوی برخوردارند." (بروشور و کتابنامه کتابخانه مرکزی تبریز: ص ۳).

از جمله ویژگیهای این کتاب علاوه بر موضوعات متنوع مذهبی و اعتقادی رایج در دوران قاجاریه استفاده از جلد مقوایی با روکش کاغذی بوده که در دوران قاجاریه رواج داشته است. نوع کاغذ مورد استفاده فرنگی و با خط زیبای نسخ کتابت یافته است.

این نسخه دارای صفحه عنوان بوده که با صلوات بر محمد و آل او شروع می شود. متن کتاب به خط نسخ و به دو صورت نظم و نثر نگارش یافته است و در خاتمه نسخه این عبارت نوشته شده " به اتمام جناب خیر الحج حاجی ملا علی اکبر خوانساری می باشد.

تصاویر مختارنامه تحت تأثیر و الهام گرفته از آثار دیگری از دوران قاجاریه بوده و تصاویر آن در جهت فهم بیشتر توضیحات و اشعار متن می باشند که در میان متن جای گرفته اند. تصاویر در ارتباط با متن کتاب بوده و در نقاط متفاوت (در بالا و پائین و وسط) صفحه قرار گرفته اند. تمامی جزئیات وقایع به صورت ظریف و دقیق با استفاده از تکرار خطوط و هاشور زنی بیان شده است و در تصاویر رعایت نکردن درست پرسپکتیو همانند آثار دوران قاجاریه به چشم می خورد. از بین تصاویر و موضوعات مورد بررسی در این کتاب به دلیل تعدد تصاویر و محدودیت پژوهش، تصاویری که از کیفیت مناسبی برخوردار بوده و توضیحات مکتوب در خور توجه داشته انتخاب و مورد بررسی قرار گرفته اند.

موضوعات مورد استفاده و به تصویر کشیده شده عبارتند از: خروج کردن عبد الله عفیف، جنگ نمودن محمد سلیمان با هزیر بن ملعون، جنگ نمودن محمد سلیمان با هزیر بن ملعون، جنگ نمودن سلیمان با ابن زیاد علیه العنه و ال عذاب، تصویر حبس بودن مختار، محاربه نمودن یزید بن انس و ابراهیم، به درک رفتن ابن مطیع شقی به دست ابراهیم بن مالک اشتر نخعی، تصویر بارگاه مختار و کشته شدن قتله سیدالشهدا، محاربه نمودن محمد حنیفه با ابومثد، محاربه نمودن ابراهیم با ابن زیاد و کشته شدن آن ملعون، محاربه نمودن عزیزبن طاهر با سپاه شام، محاربه نمودن محمد ابراهیم با لشکر شام، خاتمه و...

جلد مختارنامه

جلد کتاب از مقوا با روکش کاغذی و عطف پارچه ای می باشد.

تصویر ۱- جلد، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق. (منبع: نگارنده).

صفحه عنوان

این صفحه بدون تزئین بوده و همانند سایر نسخ و کتب ایرانی با عنوان "بسم الله الرحمن الرحيم" آغاز می شود. متن صفحه عنوان با صلوات بر حضرت رسول اکرم (ص) شروع شده و در ادامه توضیحاتی درباره باب ها و فصول موجود در کتاب آمده است. در این صفحه توضیحاتی در مورد وقایع رخ داده بعد از شهادت حضرت ابا عبدالله و در زمان مختار ذکر گردیده است. این صفحه به خط نسخ کتابت شده است.

تصویر ۲- صفحه عنوان، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، (منبع: نگارنده).

خروج کردن عبد الله عقیف

این تصویر متعلق به باب پنجم از کتاب بوده که به موضوع خروج کردن عبد الله عقیف (محرابه عبید اله ابن زیاد با عبد الرحمن) اشاره دارد.

داستان حکایت از آن دارد که چون سعید مخنف و یاران کوشگر را بگرفتند و به دنبال مختار به زندان رفتند ولی وی را نیافتند و بیمناک شدند که مبادا ایشان را کشته باشند و خبر به عبدالله عقیف رسید.

تصویر ۳- خروج کردن عبدالله عقیف، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، (منبع: نگارنده).

در این تصویر با استفاده از عنصر بارز خط صحنه به تصویر کشیده شده است. از ۵ پیکره استفاده شده است. عدم کاربرد پرسپکتیو و رنگ همانند سایر آثار چاپ سنگی بارز است. در این ترکیب بندی فضا با نحوه قرار گیری پیکره ها و اسبها و بنا به دو قسمت عمده تشکیل شده و نحوه پراکندگی تیره و روشنایی تعادل و هماهنگی به تصویر بخشیده است. تمامی جزئیات به دقت رعایت شده است.

جنگ نمودن محمد سلیمان با هزیر بن ملعون

در این تصویر جنگ نمودن محمد سلیمان با هزیر بن ملعون و به جهنم رفتن آن ملعون به تصویر کشیده شده است. (روایت کنند که چون عبید زیاد لعین به شاکریه فرو آمد و هزیر بن سلیمان را برایشان امیر قرار داد.

تصویر ۴- جنگ نمودن محمد سلیمان با هزیر بن ملعون، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، (منبع: نگارنده).

در این تصویر حمله محمد سلیمان به هزیر بن سلیمان که وی در حال عیش و شراب خوردن بود به تصویر کشیده شده است. در این اثر صحنه کارزار با استفاده از تکرار خطوط و هاشورزدن به نمایش درآمده است. در تصویر از پرسپکتیو مقامی استفاده شده و تمامی جزئیات پیکره ها و طبیعت به تصویر کشیده شده اند. نحوه قرار گیری عناصر ترکیب موجب آن شده است که چشم در تمامی بخشهای اثر حرکت بکند.

جنگ نمودن سلیمان با ابن زیاد علیه العنه و ال عذاب

در این اثر نزاع ابن زیاد با لشکریانی به تعداد سی و شش هزار نامرد با سلیمان به تصویر کشیده شده است.

تصویر ۵- جنگ نمودن سلیمان با ابن زیاد علیه العنه و ال عذاب، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، (منبع: نگارنده).

در این تصویر با استفاده از خط و هاشورزنی صحنه نزاع به تصویر درآمده است. پیکره ها در مرکز تصویر قرار گرفته و با استفاده از پرسپکتیو مقامی به روایت پرداخته شده است. در این ترکیب تمامی جزئیات تصویر و واقعه به نمایش درآمده است. در اثر جهت حرکت سر پیکره های قسمت پائین و همچنین حرکت اسب و نیزه ها موجب گردش چشم در تمامی بخش های شده اند.

حبس بودن مختار

در این تصویر به زندان رفتن مختار به نمایش درآمده است. در این اثر زندانی شدن مختار توسط عبد الله یزید به تصویر کشیده شده که طی نامه ای عبد الله زبیر به عبد الله یزید رسانده تا مختار را از زندان به شرط ضمانت که بر او خروج نکند آزاد گرداند. روز دیگر بزرگان شیعه به دیدن مختار آمده و گفتند شنیده ایم که عبد الله یاد تو را سوگند داده تا خروج نکنی وی گفت می کنم.... تصویر ۶- حبس بودن مختار، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، (منبع:

نگارنده).

در این اثر فضا با استفاده از آجر بندی به دو نیمه تقسیم شده و فضای داخلی به نمایش درآمده است. به نوعی ترکیب بندی متقارن به دست آمده است که در هر نیمه از دو پیکر استفاده شده است. به دلیل اهمیت مختار از تراکم خطی در هاشور زنی بیشتر استفاده شده است و بنابراین پیکره وی واضح تر از سایر پیکره ها نمود یافته است.

محاربه نمودن یزید بن انس و ابراهیم

این اثر محاربه نمودن یزید بن انس و ابراهیم را به تصویر می کشد. در این تصویر صحنه کارزار با استفاده از هاشور به نمایش درآمده است. پیکره هر دو بزرگتر از سایر پیکره ها و به صورت پرسپکتیو مقامی به تصویر کشیده شده اند. دو پیکره اصلی با توجه به اهمیت در مرکز تصویر و در قسمت جلویی صحنه به تصویر کشیده شده اند.

تصویر ۷- محاربه نمودن یزید بن انس و ابراهیم، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، (منبع: نگارنده).

با دقت در تصاویر چاپ سنگی " تاکید بر روی پیکره انسان قابل درک می باشد. توجهی که به نمایش آنها همراه با جزئیات شده است، در پرداختن به طبیعت دیده نمی شود. طبیعت محل عمل انسان است، از این رو توجه هنرمند دوره قاجار بیشتر به انسان و شخصیت‌های انسانی بوده است." (سهرابی، آقابابائیان، ۱۳۹۴: ۹ص)

به درک رفتن ابن مطیع شقی به دست ابراهیم بن مالک اشتر نخعی

این صحنه در بین متن و بینام متانی می باشد. این اثر از نحوه قرارگیری متضاد بین حیوانات و پیکره های انسانی تشکیل شده است. بنابر موضوع که نزاع بین دو گروه بوده و نحوه قرارگیری نیزه موجب حرکت چشم شده است. با استفاده از خط و هاشور زنی به نمایش در آمده است.

تصویر ۸- به درک رفتن ابن مطیع شقی به دست ابراهیم بن مالک اشتر

نخعی، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، (منبع: نگارنده).

تصویر بارگاه مختار و کشته شدن سیدالشهدا

مختار در پی یافتن کسانی که در کربلا جنگیده و بر حضرت ابا عبدالله شمشیر کشیدن بوده و آنان را به زندان افکند. در این میان عبدالله بن اسد و مالک بن بشیر که از قاتلات امام مظلوم بودند را به زندان افکند. در این اثر داخل بارگاه مختار به نمایش در آمده است. فضا با یک میله و ستون عمودی به دو قسمت تقسیم شده است.

تصویر ۹- تصویر بارگاه مختار و کشته شدن سیدالشهدا، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، (منبع: نگارنده).

در یک طرف پیکره مختار نشسته بر تخت که به دلیل بزرگی پیکره و تخت تمامی فضا را پر کرده است. در طرف دیگر از سه پیکره استفاده شده است. به دلیل ابعاد پیکره و تخت مختار هر دو طرف فضا علی رغم عدم تقارن در پیکره ها و عناصر یکسان دیده می شوند. تصاویر با استفاده از خط و ایجاد تاریک و روشن با خط ایجاد شده اند.

محاربه نمودن ابراهیم با ابن زیاد و کشته شدن آن ملعون

در این تصویر محاربه ابراهیم و کشته شدن ابن زیاد به تصویر در آمده است. که در طرفی از تصویر سپاهیان بخش ناچیزی را اشغال نموده و در بخش دیگر جهت بزرگ نمودن پیروزی و نابودی دشمنان اسلام بخش بسیاری از تصویر کشته شده گان را به تصویر کشیده است. نحوه

پراکندگی جنازه ها و جهت قرارگیری سر آنها موجب حرکت چشم می شود.

تصویر ۱۰- محاربه نمودن ابراهیم با ابن زیاد و کشته شدن آن ملعون، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، (منبع: نگارنده).

محاربه نمودن عزیزبن طاهر با سپاه شام

این تصویر داستان محاربه نمودن عزیزبن طاهر با سپاه شام را توصیف می نماید. تصویر در قسمت فوقانی صفحه قرار گرفته است. ساختار این اثر شامل عناصر انسانی، حیوانی، معماری بوده است. نحوه چینش پیکره ها در بخشی از اثر و در طرف مقابل نحوه قرارگیری بنا و پیکره بر خاک افتاده موجب ایجاد تعادل بصری و هماهنگی در ترکیب بندی شده است.

تصویر ۱۱- محاربه نمودن عزیزبن طاهر با سپاه شام، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، (منبع: نگارنده).

خاتمه کتاب

خاتمه کتاب به رسم معمول در نسخه های خطی و کتب چاپ سنگی با ترکیب مثلثی به پایان می رسد.

در خاتمه این کتاب به نظم و نثر (نسخ) اطلاعاتی را که مربوط به اثر می باشد ذکر نمود و آمده است به اهتمام جناب خیر الحاج حاجی ملا علی اکبر خوانساری بوده است.

تصویر ۱۲- خاتمه کتاب، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، (منبع):

نگارنده).

نتیجه گیری:

در این پژوهش با معرفی کتابخانه مرکزی تبریز به عنوان یکی از مراکز نگهداری کتب چاپ سنگی سعی شده است یکی دیگر از کتب نفیس مصور چاپ سنگی شناسایی و ویژگیهای زیبایی شناختی آن مورد بررسی قرار گیرد. در این راستا از میان آثار ارزشمند موجود در آن یک نمونه را با توجه به اهمیت موضوعی (اهمیت موضوعات مذهبی با توجه به اعتقادات ایرانیان در گذشته و حال به واقعه کربلا و حوادث پیرامونی آن) و کیفیت تصاویر کتاب مختارنامه از نظر رعایت قواعد و چارچوب کتب چاپ سنگی، اهمیت دادن به طراحی دقیقی وقایع با توجه به متن و... انتخاب و مورد بررسی قرار گرفته. با توجه به بررسی های انجام یافته نتایج ذیل حاصل شده است:

در مرحله نخست با توجه به بیان ویژگیهای زیبایی شناسی کتب چاپ سنگی می توان ذکر کرد که این نسخه دارای تمامی اصول ساختاری کتب چاپ سنگی از جمله: ویژگیهای ظاهری چون جلد، صفحه عنوان و... و ویژگیهای زیبایی شناختی چون رعایت اصولی چون ترکیب بندی، استفاده از خط و کاربرد آن، استفاده از پرسپکتیو مقامی و... می باشد.

در مرحله بعدی مطالعه موردی صورت پذیرفته و به معرفی کتابخانه مرکزی تبریز پرداخته شده است. کتابخانه مرکزی تبریز شامل آثار ارزشمندی از کتب چاپ سنگی با تنوع موضوعی می باشد. در راستای این پژوهش از میان آثار بسیار موجود در این کتابخانه یک نمونه را با عنوان روضه المجاهدین یا مختارنامه متعلق به سال ۱۳۰۶ ق بوده و عطاء الله بن حسام واعظ هروی آن را پدید آورده است،

تصاویر موجود در این کتاب تحت تاثیر آثار دیگری از دوران قاجاریه بوده و تصاویر آن در جهت فهم و روشنتر شدن بیشتر توضیحات و اشعار متن بوده اند که در میان متن جای گرفته اند. تصاویر در ارتباط با متن کتاب بوده و در

نقاط گوناگون (در بالا و پائین و وسط) صفحه قرار گرفته اند. تمامی جزئیات وقایع به صورت ظریف و دقیق با استفاده از تکرار خطوط و هاشورزنی بیان شده است و در تصاویر رعایت نکردن درست پرسپکتیو همانند آثار دوران قاجاریه به چشم می خورد.

در یک جمع بندی اجمالی باید گفت که کتاب روضه المجاهدین یا مختارنامه یکی از نمونه های ارزشمند چاپ سنگی مصور بوده که به دلیل تنوع در بیان موضوع مورد علاقه مردمان آن دوران و داشتن بیان تصویری مرتبط با موضوع یکی از نمونه های ارزشمند از کتب چاپ سنگی می باشد. این اثر با توجه به رعایت اصول زیبایی شناختی (ترکیب بندی، استفاده از کاربردهای خط، استفاده از پرسپکتیو مقامی و خطی و...) این صنعت و دقت و ظرافت در بیان جزئیات موضوع هنرمندانه و از سویی نیز توجه به افکار و اعتقادات مردمان زمان خود نمونه منحصر به فردی می باشد.

فهرست منابع و مواخذ

کتابها

- تجویدی، زهرا، شاکری راد، محمد علی، (۱۳۹۳)، آشنایی با هنرهای سنتی ایران، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور.
- تناولی، پرویز، (۱۳۶۸)، قالیچه های تصویری ایران، تهران: انتشارات سروش.
- حسینی، سید حبیب، بهبود، هادی، براتعلی، غلامحسین، (۱۳۸۷)، دایره المعارف عمومی رشته های صنایع دستی ایران، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- دانشور، هوشنگ، (۱۳۷۰)، صنعت چاپ، تهران، انتشارات سازمان جغرافیایی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، صفحه ۶۳.
- ریاضی، محمد رضا، (۱۳۷۵)، فرهنگ مصور اصطلاحات هنر ایران، تهران، انتشارات دانشگاه الزهرا.
- غلامی جلیسه، مجید، (۱۳۵۷)، تاریخ چاپ سنگی اصفهان، تهران، کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- صافی، قاسم، (۱۳۶۴)، از چاپسپاری تا کتابخوانی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ص ۲۲۶.
- نفیسی، سعید، (۱۳۲۵)، صنعت چاپ مصور در ایران، پیام نو، دوره دوم، شماره ۵، ص ۲۲۱.
- هاشمیان، هادی، (۱۳۸۶)، فهرست کتابهای چاپ سنگی و سربی «کتابخانه تربیت تبریز»، تبریز: انتشارات ستوده.

مقالات

عنوان مقاله: زیبایی شناسی نسخه چاپ سنگی «روضه المجاهدین / مختارنامه» کتابخانه تبریز

افشاری، مرتضی، (۱۳۸۶)، خیالی نگاری، پایه گذار شمایل نگاری به مفهوم امروزین، ماه هنر، شماره ۱۰۷-۱۰۸، صص ۴۴-۳۸.

بلاغی، شیوا، (۱۳۸۶)، فرهنگ چاپ در اواخر عصر قاجار، گلستان هنر، شماره ۴، صص ۵۳. حسینی راد، عبدالمجید، خان سالار، زهرا، (۱۳۸۴)، بررسی کتابهای چاپ سنگی مصور دوره قاجار، هنرهای زیبا، شماره ۲۳، صص ۷۷-۸۶.

خان سالار، زهرا، (۱۳۷۸)، پژوهشی در تصویر سازی عامیانه و کتاب آرابی دوره قاجار، فرهنگ مردم، شماره ۱۴-۱۵، صص ۱۷۸-۱۸۴.

خان کشی پور، علی (آیدین)، (۱۳۸۸)، بررسی ویژگیهای چاپ سنگی در بیان تخیل خلاق هنرمند، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته نقاشی، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر.

سهرابی، مهین، آقابابائیان، عفت، (۱۳۹۴)، بررسی مضامین و فضای تصویری چاپ سنگی مصور و نقاشی قهوه خانه ای در دوره قاجار، پژوهش هنر، شماره ۹، صص ۹-۱۴.

شریف زاده، محمد رضا، (۱۳۸۶)، ویژگیهای بصری کتب چاپ سنگی دوره قاجار، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته ارتباط تصویری، دانشکده هنر های کاربردی، دانشگاه هنر.

صمدی، هاجر، (۱۳۸۳)، نقاشیهای چاپ سنگی مضامین و الهامات، پایان نامه کارشناسی، رشته نقاشی، دانشکده هنر های تجسمی، دانشگاه هنر.

نظری، مریم- مرانی، محسن (۱۳۸۵)، سیر تحول صور و نشر با شیوه چاپ سنگی، نگره، شماره ۲ و ۳، صص ۱۰۳-۱۱۹.

هاشمی دهکردی، حسن، (۱۳۶۳)، چاپ سنگی حیات تازه ای در کتابت، فصلنامه هنر، شماره ۷، صص ۹۸-۹۹.

منابع تصاویر

بارگاه مختار و کشته شدن قتله سیدالشهدا، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، تصویر ۹ (منبع: نگارنده).
به درک رفتن ابن مطیع شقی به دست ابراهیم بن مالک اشتر نخعی، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، تصویر ۸ (منبع: نگارنده).

جلد، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق. تصویر ۱ (منبع: نگارنده).

جنگ نمودن محمد سلیمان با هزیر بن ملعون، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، تصویر ۴ (منبع: نگارنده).

جنگ نمودن سلیمان با ابن زیاد علیه العنه و ال عذاب، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، تصویر ۵ (منبع: نگارنده).

حبس بودن مختار، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، تصویر ۶ (منبع: نگارنده).

خاتمه کتاب، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، تصویر ۱۲ (منبع: نگارنده).

خروج کردن عبدالله عقیف، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، تصویر ۳ (منبع: نگارنده).

صفحه عنوان، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، تصویر ۲ (منبع: نگارنده).

محاربه نمودن یزید بن انس و ابراهیم، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، تصویر ۷ (منبع: نگارنده).

محاربه نمودن ابراهیم با ابن زیاد و کشته شدن آن ملعون، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، تصویر ۱۰ (منبع: نگارنده).

محاربه نمودن عزیزین طاهر با سپاه شام، روضه المجاهدین، ۱۳۰۶ ق، تصویر ۱۱ (منبع: نگارنده).

The aesthetics of the lithography of “Rozatol-Mujahedin / Mokhtarnama” at Tabriz Library

Maryam motafakkerazad

Abstract

Investigating the valuable Iranian artistic works has helped significantly in identification of the Iranian art features in different historical periods. Lithography books have been gained publicity in Iran as the valuable Iranian artistic works after manuscripts that they will aid us in identification of the ideology of the people in this territory and artistic features of historical periods.

This research introduces and examined the lithographic book of Rozatol Mujahedin at Tabriz Library in order to specify the content and structural characteristics of the lithographic books.

It can be said that among numerous lithographic books at Tabriz Central Library and according to the importance of the subject and quality of the works, Rozatol-Mujahedin / Mokhtarnama in date 1306 hegira with religious subjects was chosen and investigated. In this book, the images visual details have been expressed by observing the principles ruling on the lithographic books such as common elements in drawing the lithographic books images including handwringing and hachure and etc. Thus, each image represents the mentioned subject individually. The multiplicity of the images and their elegant and detailed drawings on one hand and conformity of the text to the images of the book on the other hand have placed this book in the rank of the best examples of remained lithographic books, so it is important in terms of visualization(aesthetics) and content.

Goals

- 1- Identification of the structural and aesthetic features of the lithographic books
- 2- Identification and conformity of the structural and aesthetic features of the lithographic books in Qajar period with Mokhtarnameh lithographic book aesthetic features

Questions

- 1- What aesthetic and structural features of lithographic books in Qajar period are conformed to the case study of Mokhtarnameh?
- 2- What are the common qualitative and stylistic features with other samples of lithographic books in Qajar period?

Keywords: lithographic books, Rozatol-Mujahedin, Mokhtarnama, aesthetics, religious, Tabriz